

Наталя Романович.

ТРИ НАРИСИ.

I. Осінь.

Вже третій день накрапав дрібний осінній дощик; небо за-вєлося хмарами; високі гори, що окружають невеличке село, за-селене в літі силою людей, що приїхали з міста на відпочинок, були затягні пір'якою.

Ганна Михайлівна ходила по кімнаті, сумно позираючи на вікно, ходила і думала про щось неприємне і осоружне; брови її були зсунуті, губи зіпшені.

За кілька неділь уже треба їхати до міста, шукати помеш-кання, улагодити ся; треба багато грошей. А там далі, пізнійше насуває ся народження нової дитини — знов турботи, безсонні ночі і гроші, гроші.

В сусідній кімнаті щебетала дитина в батька на руках; по-руч сиділа мати Ганни Михайлівни і щось шила. На дворі все сильнійш і сильнійш накрапав дощ, і все менше сьвітла проникало крізь вікно.

Ганна Михайлівна ходила далі по кімнаті, обмірковуючи і так уже набридлі прібіщи і дрібязки хатнього життя і вишукуючи за-соби дешевше урядити його. Головна-ж річ — її мордувала думка про будущу дитину... Ледви виняњчили дівчинку, мають уже більше вільного часу, можуть відпочити, почтати, вчитись — як знов те-ж саме; та-ж пискнява, та-ж сама неможливість зробити крок із дому. Де-ж життя? Коли вчити ся, коли читати, працю-вати? Опускаєш ся до твані, яка обхоплює тебе все міцнійш і міц-нійш і може колись зовсім залушить, зассе...

Перед двома роками, скінчивши гімназію, вона була вільна, безжурна, мріяла про висші „курси“ і заробляла гроші для здійснення заповітної мрії... Але зустріла хлопця-студента, чорноокого, палкого, гарного, мовчазного. Як огонь — зачалилися обоє. Вона залишила і заняття і мрії про курси, занехаяла обовязки супроти людей, — не сьвідомо, ні, але хвилево забула про все. Він забув про своє переконання, що не має права любити і милуватись у родиннім щастю, бо він не до себе належить, а до боротьби за людську долю — забули все...

Були щасливі, як тілько один раз у життю можна бути щасливим. Для них почала ся весна життя, повна сонця, тепла, квіток, одинока їх весна... А потім дитина, мрії про курси знов, парікане на одноманітнє, повне грошових турбот життя. А чоловіка до того ще виключили з університету. Турботи й злідні.

І ще з більшою сплою відчула Ганна Михайлівна тягар життя, що заплутало її. Вона скважно заходила по кімнаті, силкоючись її про що не думати, забути про все. І се їй удало ся.

Механічно, без думок ходила в кутка в куток, почуваючи байдужність до всього, вазнаючи того стану, в якім не почувавши ні лиха, ні радощів, ні турбот, стану моральної сплячки.

Також механічно взяла ся вона за шиво дитинячої сукні, не зводячи очей з роботи. Скінчивши шити, вона поволі порушуючи руками шукала в шуфлядці гуzikів. Здрігнула ся раптом... Ледве втримала покрик, який рвав ся з її грудей. Кров піділила до її лиця. В її руках була ясна, довга стяжка; оглядала її в затурбованні... Сльози котилися по її щоках; вона відчула пахощі молодості, чогось сьвіжого, чистого, і їй яспо пригадав ся той, хто вбирав сюю стяжку, до болю виразно встав у її памяті той вечір, коли в її кімнаті сей чудовий хлопець, ще майже дитина, сказав їй, п'ятацятілітній дівчині: „Зробись моєю сестрою, в купі працювати- memo, все жите віддамо на працю, на користь для людей. Ми маємо так багато завдань перед собою... В мене нікого нема, я одинокий, цілком одинокий! Стань же моєю сестрою й товарише!“... І поцілував її так ніжно, так гарно... Ніколи не забуде вона цього поцілунка. І вона обіцяла.

Він відкрив їй новий сьвіт, нове житє. Вони довгими сесійними вечерами читали чудові книжки, сперечалися до півночі, обговорювали всякі питання, порушенні в книжках. Вони з замилуванням будували пляжі такої гарячої, такої пожиточної будущини.

Життє приваблювало їх, приваблювало своєю складністю, своїми то жахливими, то прекрасними формами... Аж вони вже вийшли в життє, випручавшись із поза душних стін гімназії — і в першій же се-ріозній зустрічі з життєм воно побідило її, Галю. З злобним рего-том раділо воно в своєї перемоги, — і в ухах приголомшеної Галі давовили уразливі слова: „Ось твої мрії про суспільну працю, про пожиточне життє, про курси! Захотіла особистого щастя — то більш для тебе нічого нема, все замкнене. Жий тепер минули, поривай ся до педосяжного й муч ся питанням, як би завтра не лишити ся без грошей, щоб діти не голодували“.

Ганна Михайлівна захолонула на місці: вона була така при-бита, пригнічена, така змушеня, що вже нічого не розуміла, си-діла без думки, не почуваючи нічого крім нехіті вийти з цього безуважного, беатічного настрою. Але її збудили пахощі стяжки; вона відчула, що вони нагадують їй ще про щось крім її молодо-сти, її щасливих днів, але про що-ж? Вона снякувала ся прига-дати те, що забула. Раптом, наче осяяна думкою, вона зір-вала ся з стільця і з затурбованням забігала по кімнаті... Так, він, сей молодий хлопець, що вбирав колись сю стяжку, він, ледви 20-літній, гине в холодній далекій Сибірі; але й там він певно із своєю палкою, енергічною природою не вмер духовно, все так само працює — один, без товариша, розбитий, хорий. А вона здо-рова, міцна, має товариша-мужа, дитину, вона, яка саме їй мусіла-б-бороти ся з безділлем, з духововою сплячкою, і жити повним праці і пожитку життєм — вона все ніє, опускає ся, сумує...

Ганна Михайлівна склала стяжку, поцілувала їй сковала.

Невже-ж у неї не вистарчить молодої енергії на боротьбу з гнітучими обставами щоденного життя? Невже вона, двадцятилітня жінка, не зможе осагнути того, до чого поривала ся ще майже дитиною? Невже вона, та молода, енергічна Галя, загинула в ній, а разом з нею і всій мрії, все гарне, могутнє, міцне їй вічне? Невже-ж надходить осінь, так раптово по весні, поліщаючи літо на боці — літо в їого гарячим сонцем, яркими барвами, надзвичай-ним теплом і красою?

Ганна Михайлівна довго сиділа, схиливши голову на руки, а коли підняла її, очі її блищали огнем енергії.

А в сусідній кімнаті плакала дитина; дарено батько силку-вав ся заспокоїти її; мати Ганни Михайлівни також закодила см-коло дитини.

В кімнаті було майже темно; падхолив вечір; дрібний, настирний дощ однозначно й зачіпливо стукотів до вікна... Осінь... Надходить осінь...

Вересень, 1904 р. Синевідсько Вижне.

II. Фантазія.

Вона стояла на високій горі.

Обвищена від голови до стіп червоним плащем, плащем коліру сьвіжої крові, прекрасна із своїм довгим як амі, і чорним як ніч волосем, грізна й терпляча із своїми глибокими, то променюючими як блискавка, то слізми заволоченими, блискучими, як діаманти очима, — стояла на верхівю гори, цілком від підніжжя до вершка вкритої колючими чагарниками й камінцем.

У підніжжя клекочуть філі, лиховісні, кроваві філі; вони то вдаряють з плюском і шумом о скелі й каміння, зоставляючи на них кріаві сліди, то відходять назад у море, у се кріаве море — море крові, поту й слія. Воно бушує, се широке море; його кріаві філі раз-у-раз плинуть, мигаючи пінистими гребіннями, я поза яких видно чорні й білі плями, плями людських голов. Ім нема числа, сим головам, терплячим, із божевільними очима і посипілими губами, як нема числа валам, що поспішають із середини моря до берега й назад.

Грізна, кріава філя — дев'ятий вал — лине з шумом від середини моря до берега, вдаряє о п'яту гору; за нею біжать, ударяючись одна о другу, решта філь, при кождім своїм колпаканню відслоняючи голови з посипілими губами, з затисненими зубами, стисненими міцно, о скілько вистарчав сил, щоб не залитися своєю власною кровю. Тут і там видно руки: злісно, в смертельній агонії силкують ся вони вхопити за що будь, за філі парешті — тільки не загинути-б — і в безсилю похиляють ся; покусані до крові губи, видаючи проклони, ще і ще один помах руки — і десятки, сотки голов уже під водою назавжди. По них ідуть другі, треті десятки й сотки, і так без краю. Бліді, худі руки, залиті кровю, ханають ся за хиткий човен, але гребець аводить веслами швидче, а гладкий чоловік, що сидить біля стерна, одкидає своїм веслом тонучих, щоб не перешкаджали йому і його родині спокійно плисти по морю людської крові, поту і слія...

Стогнані і плач дітей, благальні крики жінок не порушають сих ситих, задоволених людей, як не лякають їх проклони й по-

грози мушки. Їхні погрози!... Погрози тонучих, які за секунду зникнуть пазавжди під філями...

Лемент тонучих, лемент людий, що заливають ся своєю кровлю, з новою силою лунає понад морем і разом із філями вдаряє о п'яту гори...

Гора здрігнула ся й та, що непорушно стояла на ній і безмовно терплячим оком дивила ся на людий, що без ліку тонули в філях, — здрігнулась і гігантським вором блиснула на купки людий у човнах, що хапали ся безжурно бавитись на широкім морі. Здрігнула ся, але не рушила ся з місця, пе зійшла на поміч тонучим. Стискаючи блідими руками кінці кріваво-червоного плаща, дивила ся вона вниз на море, шалено бурхливе, що немов поривало ся випрувати ся на волю з тісних берегів.

— Я не можу зійти в низ, не можу порушити ся з моєго місця і прийти до вас у кріваве море на поміч. Коли ви піднімете ся до мене, на гору, зліши по каміню, крізь колючі чагарники, доторкнете ся до моого плаща і візьмете мене за руку — тілько тоді я порушу ся з місця. Від моого руху завалить ся гора, яка висипле все се кріваве море, і я поведу вас тоді туди, на другий бік гори: там нема крівавого моря, там луги, поля, річки, ліси; там почне ся для вас нове, краще жите, жите вільше, свободніше, яке здавати-ме ся вам неземним щастям після страждань у сьому морі смерти. Але ви перейдете туди тілько через верхівя гори, тілько во мною, тілько під покровом моого червоного плаща"... Сі слова долітали до моря крізь стихаючий шум філь; тонучі прислухали ся, човни зупиняли ся. Але ось остання фраза вже потопила ся в морі, і голос із верхівя затих.

І знову котились вали з валами, і знову тонули в них голови, бліді людські голови; знову на місці загиблих бралися звідкись десятки, сотки, міліони нових голов, щоб додати до моря крові, поту й сліза, а потім ними-ж валити ся. Знову човни із здоровими, червонощокими, веселими людьми летіли по морю, і ті люди раділи збільшеню крові в морі, яке ширшало, затопляючи рівнину, що прилягала до нього.

Кроваві філі ще швидше налетіли до берега, злісно вдарили ся о гору, вихром побігли назад до моря; все закрутилося в диких танці — філі надбігали одна на другу, тіснили одну другу; човни швидко-швидко летіли по морі; кріваві бризки об-

ливали сидячих на них людій; усе частійше й частійше керманичі своїми веслами гнали на дно людій. Їх затонуло безліч.

А кров переповнила море.

Воно затопило береги; дно його поміліло від нагромадження трупів. Кріаві філії з шумом і ревом, пінячи ся, затопляють рівнини навколо себе.

Море мільшас. Нижні човни плинуть поволі; багато вбрані, оздоблені постаті стоять у них і шепчуться з перестрахом, видячі всюди пілизну. Філії не бушують, не топлять людій; хвиль більше нема... Їх виперли трупи жертв. Уцілівші брати їх линуть до гори, на силу злазять на неї, поранені колючими чагарниками й камінцем... Вони вже на вершку її, вони доторкають ся прекрасних рук, що тримають кінці червоного, кріавово-червоного плаща... Гора завалила ся...

1904 р. Львів.

III. До мами.

Коли збіглися люди, він був уже мертвий. Куля пробила голову — і за одну хвилину настала смерть... Він лежав на додівці, цілком блідий, з червоновою раною на чолі, з заціпленими зубами, заплющеними очима. На столі лежав лист, адресований: До моєї мами.

„Найдорожча, далека й бідва, моя рідна мамо!

За кілька годин мене вже не буде. Я забю себе. Тепер обираю цілком спокійно, обективно все своє життя; хочу і тобі написати про своє коротке, нещасливе життя, тобі, моя рідна мамо, тобі, яка не знає нічого про мою долю і якої я ніколи не бачив і не побачу! А я так бажав побачити тебе, припасти до твоїх грудей і розповісти про все! Бажав... Бажав... і тепер хочу... Невже?...

Сьогодня мені минув двадцять і один рік. Розуміш, мамо, двадцять один рік — себто я самостійна людина і можу зробити з собою, що хочу, — я повнолітній. І тільки одно я в силі зробити, одним можу проявити свою самостійність і повнолітність — се збути ся свого життя...

Але чекай, мамо, оповім тобі все в порядку, як я жив, як я любив, як я чекав, чекав на тебе, бо-ж мені так тяжко було без тебе.

Я пам'ятаю ще з маліх років тих тата й маму, які годували мене, виховували мене як власного сина; і я думав, що то мої

власні, мої рідні батько й мати. Вони-ж мене і годували добре і били, як і слід добрим родичам. Але коли мати вела мене до школи і дала мені в руки мою метрику, я там прочитав... Шо я прочитав, мамо? Прочитав, що нема в мене мами, що вона покинула мене десь у полі, що я самітний... Так. У тих стрічках, де писало ся, що я всиновлений такими-то, найменованій так-то, я бачив тільки два слова, які з моого лізку перекинулися до серця і відбивалися там — нема мами, нема мами...

Мене віддали до школи. Добре вчився. Батько пив і бив — маму і мене; мати била мене за дрібницю... Годували добре; одядали добре. Вони мали мене за звірка, якому тільки дай пить, їсти, теплий кут — і він дякувати-же ціле жите.

Мамо, я добре скінчив школу. Віддали до семінарії. Попом хотіли зробити. І тут багато я вчився — і в семінарії й дома. А батько ще більше пив, і п'яний то пілував мене, прохав вибачати все, то бив, бив... Мати то плакала й цілувала мене як рідного сина, то штовхала і звала підкіднем. Товариші семінаристі не любили вчити ся, все більше пили, гуляли, співали. І я пив, гуляв, співав... Але і вчився. Мамо, в 16 років я мав уже вуса й бороду і приглядався до дівчат. Мамо, я мав 16 років... Я ще не жив... Був ще молодий і щасливий, хоч не зовсім. Коли-б ти тоді знайшла мене, мамо... Ти, моя рітна, бідна мамо! Як би я кохав тебе, який би був щасливий!... Мамо...

Сімнадцять років мені було, коли я покохав. Був самітний, нікого не мав. Знайшов сестру... рідину душу. І покохав. Вона була на рік молодша від мене, не дуже гарна з лиця, але така щира, хороша, така розумна й милосердна. Покохала мене... Вчилися разом, читали, бавилися, съміялися... Але я часто плакав у неї на грудях, бо не мав мами... Вона потішала мене, казала, що кохати-же як мати, як сестра, що буде все жите зо мною... Мріяли в купі працювати для загалу, для всіх голодних, нещасливих. Багато тоді було в мене щастя, так хороше було тоді моєму серцю. Але, мамо, тоді я був ще дитиною і хоч мріяв працювати для загального добра, — не знат добрі, яка то мусить бути праця і не знат усього того пешастя, бідацтва, несправедливості — всього, чого мусить забути ся суспільство на завжди... Але я пізнав швидко все се.. Я зроzuвів, я обняв серцем ту боротьбу голодного, теплого, цілісенький день працючого чоловіка, і я назавжди став його прихильником, що домагається ся кращої долі для всього на-

роду. І я запалив ся боротьбою... Я промовляв, кликав до боротьби за краще житє, я вказував, яким шляхом дійти до нього... А одного ранку, коли вже не вистарчило терпливості у працюючого, пригніченого люду, коли він домагаючись хліба і вільного життя вийшов на вулицю, я також пішов із ним... Я йшов наперед, я підбадьорював їх, усіх сих голодних людей до завзятої боротьби, боротьби на житє і на смерть, боротьби за свободу і щастє... І мене хтось ухопив, повіз, уштовхнув до комірки і... мене били, мано, били... Хто, за що?... Били спокійно, страшенно били... Мене і всіх нас, викоплених із середини юрби і потягнених... Потім замкнули у вязниці... Сидів рік, другий...

Мамо, ти ніколи не бачила такого нещастя, такого неможливого, непависного, тажкого житя, як тут у цій вязниці. В ранці лаяли ся, молили ся, їли; в день лаяли ся, плакали, знущали ся — їли; увечері — їли, молили ся, лаяли ся... Всю ніч лаяли ся...

Мамо, розуміш ти таке почуте: спідти за кратами на вікні, дивити ся на широке поле, а там далі на велике місто, де ось-ось на тій улиці йде твоя сестра, твоя кохана — і не мати спромоги вйтти до неї... Бачити велике місто... Чути стогнання копаючих із голоду, боєві пісні товаришів, що йдуть на помсту за них і на боротьбу за кращу долю... Чути і не мати спромоги вйтти, з'єднати ся з ними... А до того всього — до лайки, до знущання, до стогнань бідних, знівечених бувших людей-арештантів, до кайданів, що тримають міцно за зелізними кратами, за важкими дверима — до того ще часто-густо й справжній голод. Я хорував, лежав у тюремнім шпиталі, я плакав, бив двері руками, кусав крати... Я вішав ся... та зірвав ся...

Пустеля... Сніжна, безкрай пустеля. Наче білим оксамитом накрита, непорушна, чиста й дика, ціла й надмірно широка, холодна та глутича простягла ся вона на тисячі верстов.

І я там жив. Мене, слабого й розбитого, змученого й зневажувалого завезли в вязниці на відпочинок у сюдалеку, холодну і справді надто спокійну країну. Я там жив... так... жив, мамо... Невдовзі перед тим, як мене увільнили з вязниці до Сибіру, я зазнав такого нещастя, яке зруйнувало все мое житє. Мене покинула моя сестра, моя кохана, моя найдорожша дівчина.

Вона покохала другого... і сама сказала мені се... Мамо... ти розумієш, сама сказала мені про се... Я ледво не збожеволів. Вона сказала, що любить мене і любити-же завжди як свого брата, а покохала другого інакше і буде його жінкою. Мамо, я не знаю, як я її кохав — чи тілько як сестру, чи як найкращу, найдорожчу людину, але я знаю, що в ній було все моє житє, все щастє, вся надія. І все се зникло. Вона мене покинула. О, як я кликав тоді тебе, моя найрідніша мамо! Я плакав, я кричав, я звав тебе... так прагнув, щоб ти прийшла до свого сина, щоб ти дала йому пізнати всю ніжність, усі чарі матірнього кохання. Я вірив тілько в тебе, я чекав на тебе... Я кликав, кликав неустанно тебе... Я прохав одної хвилини щастя! Одної хвилини роскоші правдивої, вічної матірньої любови!

І ось я серед снігів. Одірваний від усього сьвіта, слабий і пригнічений, я з початку не помічав усіх невигод моого нового життя, я пічого не помічав з поза своєї тури, тури за моїм зниклим щастєм, за моїм коханем. Вона мені писала... Мамо, моя голубко, мамо! Для чого вона розривала серце своїми листами, своїми ніжними словами? Для чого писала: „Мій дорогий брате, голубчику“, сповіщаючи, що вона щаслива і має дитину! Вона турбувалася і про мене, питала, як живу, чому не пишу, запевняла, що любить мене і завжди любити-ме, що я її рідний, дорогий брат. „Любити“... „брат“... Мамо, мені вона потрібна була з своюю любовлю тут, коло мене, руки в моїх руках, очі в моїх очах... Мамо, я-б її кохав, так кохав... Я-б цілував її сукню, те місце, де її піжки ступили... ходив би за нею як віялька, колив ся-б на неї, працював би і день і ніч для неї — тілько б так гарно подивила ся, як вона одна вміє дивити ся просто в душу своїми цікавими очима, або іноді — так бережно, як матці, провела-б рукою по волосю... Вміла се робити... Як любила колись мене!... І за що, за що покинула?

Жив місяць, другий — наче рік... Сидів, чекав... Чого чекав? У мене нічого, нікого не було вже. Я все стратив — батька, матір, сестру, приятелів. Ніхто мене не потребував, ніхто не шукав за мною, не кликав мене... Але я не міг уже жити тут, у сій мертвій пустелі... Тягнуло в сьвіт, до житя, до праці... Я хотів утекти за кордон — звідти знов перенести ся до рідної землі, але не для власного, особистого житя, — над ним поставив хреста — лише всю душу свою й тіло віддати на боротьбу за щастє

людій. В тій боротьбі прагнув загинути... Мамо, тут зараз.. я мушу написати... написати щось таке, що ти захолонеш від роспухи, страху й жалю... Рука, моя дріжть, не може... написати... про се. Мамо, мамо, як би ти тоді з'явила ся! Не зробив би я цього страшного діла. Тілько не питай, мамо, як я се зробив, чому, як я ініг се зробити... Се не від мене залежало... я не знаю як.. Але я зробив... цього досить... надто досить... Як, чому — не знаю... тілько стало ся...

Стало ся...

Зимою у вечері, невдовзі перед днем, коли я постановив виїхати, я сидів у себе в „кімнаті“ і читав.

Шалено, скажено бушуючий вітер ревів на дворі; крізь діри в вікнах ліз до хати. Крутив сніг на вулиці і кидає нам о мовіко. Він мене засипав, давив, морозив мене — сей сердитий сніг, підгонюваний вітром до моєї хати... Я сидів у шубі і читав. То був лист від моєї „сестри“, який написала перед двома місяцями.. Тілько-тілько одержав... Писала з великого міста... оповідала новини. Про жите своє писала... писала, що щире любить мене... Відкинув листа... Грів ся біля самовара. Замислив ся... Увійшла дівчина, дочка попа, принесла мені, як звичайно, хліб від матері. Ся молода дівчина завжди з цікавістю придивляла ся мені і майже спочувала. Вона любила слухати мене і завжди вспала питаннями: чому я тут живу, чому такий нещасливий? Була весела й мила, ся молода лівчина. Заходила ся поїти мене часом; бачила, що я мало не вертався від холоду й розпухи... Я ледви примічав усе, ледво відповідав. Пив чай... Так мило частувала мене, так тепло проковляла, ще трохи отямив ся; почав навіть съміяти ся...

Ну, мамо, що далі? Може знаєш? правда? може не писати? Але мушу все написати... Роаковляв з нею все охотнійше і коли вона вже збирала ся до дому, прохав лишити ся, кажучи, що мені боязко самому... Оповідав про своє жите, жалував ся, що нещасливий, що гину тут... Раптом поцілував її... Се був початок. Не виправчала ся... Не тянила, що ребяти з собою.

Вхопив міцнійше і цілував, цілував.

Хто вона — моя кохана, близька — чи чужа, нелюбима — я не питав... Пригортав і цілував... Цілував міцно, пенажерно, хапаючись, поки не впала знесилена на ліжко.

Мамо... спішу ся зникнути з цього сьвіта... Прощаю ся з тобою... Далі — я втік, на другий день утік, за кордон. Для чого, від чого? Від кари, певно, бо в ранці вже все невеличке село звало, бо дівчина, нещасна молода дівчина із страхом і тugoю повідомила родичів...

Утік...

Від кари, від дівчини, від самого себе втікає...

Переїздив місто, де жила „вона“, „сестра“; не паважив ся побачити її.

Біг... Спішив ся...

Вже за кордоном... Уже вільний, уже втік... від кари... не від себе...

Вагав ся... Але досить... Прощай, моя мамо, моя рідна, прости свому синові.

Жовтень, 1905 р.

